

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОЦІ

Л.В. БАРАНОВА

Україна, м.Запоріжжя, гімназія № 45

Закономірне підвищення вимог до рівня і якості освіти спонукає до пошуку нових шляхів удосконалення початково-виховного процесу в школі з метою допомогти кожній молодій людині знайти себе, обрати власний життєвий шлях, самореалізуватися. Це стосується не тільки змісту, форм і методів навчання, а й самого розуміння сучасної середньої освіти як неперервної, спрямованої на формування творчих особистостей, здатних до саморозвитку та навчання упродовж життя. У вирішенні цих завдань відчутне місце належить питанням, пов'язаним із залученням молоді до світу книги, яка є одним із засобів, через який відбувається процес укорінення цінностей та моделей поведінки. Звідси, для вчителя світової літератури пріоритетного характеру набувають завдання розвитку інтересу до читання, який останнім часом почав знижуватись. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, є організація дослідницької діяльності на уроці з використанням проблемно-пошукових методів навчання.

Аналіз широкого кола різних джерел засвідчив, що у педагогічній науці приділяється значна увага дослідженню різних аспектів проведення науково-дослідницької, творчо-пошукової роботи в навчальному процесі (В.Борисова, С.Шацький, В.Сухомлинський, В.Загвязінський, К.Макагон, В.Сластьонін та ін.). Історія власне проблемного навчання починається із введення так названого дослідницького методу, багато правил якого в педагогіці було розроблено Джоном Дьюї. Ідея й принципи проблемно-пошукового навчання в руслі дослідження психології мислення розроблялися радянськими психологами С.Рубінштейном, Д.Богоявленським, Н.Менчинською, О.Матюшкіним; у застосуванні до шкільного навчання дидактами: М.Даниловим, І.Ільницькою, М.Махмутовим, Л.Момот, М.Скаткіним, О.Ярошенко та ін. Але серед загалу досліджень, присвячених різним аспектам дослідницької діяльності в навчально-виховному процесі, проблемі впровадження проблемно-пошукових методів навчання, немає робіт, присвячених практиці організації дослідницької діяльності учнів на уроках світової літератури в загальноосвітній школі. Актуальність теми нашого дослідження підтверджує Д.Ліхачов, який на запитання: «Чи все вам зрозуміло у «Слові»...?», - відповів: «Звичайно, ні. Взагалі, у літературному творі не може бути все зрозуміле. Якщо це трапляється, то твір втрачає свою таємничість» [1; с. 169]. На нашу думку завдання кожного учителя полягає у тому, щоб пробудити в учнів дух пошуку, створити на уроці сприятливі для цього умови і на такій основі формувати читача. Адже читати – це не тільки насолоджуватись книжкою, думати, розмірковувати над нею, знаходити на її сторінках близьке своїм думкам і почуттям, а ще й бачити в ній як зовнішній, формальний аспект, так і таємничий зміст, підтекст твору. А це можливо лише завдяки серйозному аналізу, дослідженню твору, коли учні стають відкривачами.

Спробуємо визначити дидактичні цілі створення проблемних ситуацій та обґрунтувати застосування опорно-знакових засобів створення проблемної ситуації на уроках світової літератури.

Проблемна ситуація й навчальна проблема є основними поняттями проблемно-пошукового навчання. Формою реалізації принципу проблемності в навчанні є навчальна проблема. Навчальна проблема – форма прояву логіко-психологічного протиріччя процесу засвоєння, що визначає напрямок розумового пошуку, який будить інтерес до дослідження (пояснення) сутності невідомого й веде до засвоєння нового поняття або нового способу дії [5]. Її основні *функції* [2; с. 48-52]: а) визначення напрямку розумового пошуку, тобто діяльності учня по знаходженню способу розв'язування проблемної ситуації; б) формування пізнавальних здібностей, інтересу, мотивів діяльності учня по засвоєнню нових знань.

Дидактично й методично обґрунтовані способи створення проблемних ситуацій можуть бути знайдені тільки в тому випадку, якщо вчителю відомі загальні закономірності їхнього виникнення.

Аналіз досліджень [2 - 5] дозволив виокремити ці закономірності в найбільш характерні риси проблемних ситуацій, загальні для всіх дисциплін:

– існування об'єктивної необхідності, гострої цілеспрямованої навчальної потреби і можливості в розв'язуванні поставлених спеціальних завдань;

– наявність протиріччя між фактами й теоріями, що їх висвітлюють; між фактами й наявними здібностями й досвідом;

– відсутність відомих принципів, способів, прийомів і засобів розв'язування задач або неможливість їх застосування; необхідність використати раніше засвоєні знання в нових практичних умовах;

– усвідомлення учнями недостатності колишніх знань для пояснення нового факту;

– наявність протиріччя між теоретично можливим шляхом рішення завдання й практичною нездійсненністю обраного способу;

– наявність протиріччя між практично досягнутим результатом виконання навчального завдання й відсутністю в учнів знань для його теоретичного обґрунтування.

Звичайно, проблемно-пошукова робота на уроці світової літератури має свою специфіку, адже її мета – розвинути вміння і навички, необхідні для виконання нестандартних завдань, навчити самостійного пошуку шляхів з'ясування істини входить у суперечність з небажанням читати. Як зробити читання вмотивованим?

На нашу думку, насамперед учитель має бути сам підготовлений до такої роботи і підготувати до неї учнів, тобто створити психолого-педагогічні передумови, необхідні для проведення навчального дослідження. Найголовніша з них – педагогіка співробітництва, тобто доброзичлива форма уроку, довіра, повага, заохочення до нестандартного аргументованого бачення досліджуваної проблеми. Наступна умова – емоційний характер навчання, що включає в себе емоційний виклад матеріалу вчителем, широке використання епіграфів, які допомагають активізувати мислену діяльність учнів та проведення літературних п'ятихвилин.

Проблемна ситуація у своїй психологічній структурі має не тільки предметно-змістовну, але й мотиваційну, особистісну сторону (інтереси учня, його бажання, потреби, можливості й ін..) [2, с. 171-172].

На підставі її структури ми визначаємо наступні дидактичні цілі створення проблемних ситуацій на уроках світової літератури:

1) привернути увагу учня до питання, завдання, навчального матеріалу, збудити в нього пізнавальний інтерес і інші мотиви діяльності;

2) поставити його перед таким пізнавальним утрудненням, продовження якого активізувало б розумову діяльність;

3) допомогти йому визначити в пізнавальному завданні, питанні, завданні основну проблему й намітити план пошуку шляхів виходу з утруднення; спонукати учня до активної пошукової діяльності;

4) допомогти йому визначити границі раніше засвоєних знань, що актуалізуються й указати напрямок пошуку найбільш раціонального шляху виходу із ситуації утруднення.

Процес постановки навчальної проблеми при викладанні світової літератури повинен здійснюватися з урахуванням основних логічних і дидактичних правил: 1) відділення (обмеження) відомого від невідомого; 2) локалізація (обмеження) невідомого; 3) визначення можливих умов для успішного рішення; 4) наявність у формулюванні проблеми невизначеності.

Розв'язування навчальної проблеми складається з наступних етапів [3, с. 12-26]: а) складання плану розв'язування проблеми (обов'язково план містить у собі вибір варіантів рішення); б) висунування припущення й обґрунтування гіпотези, (виникає в результаті «уявного забігання вперед»); в) доказ гіпотези (здійснюється шляхом виведення з гіпотези наслідків, які перевіряються); г) перевірка рішення проблеми (зіставлення мети, вимоги завдання й отриманого результату, відповідність теоретичних висновків практиці); д) повторення й аналіз процесу рішення.

Рис. 1. Структура «візуального» матеріалу на уроці світової літератури

Значне місце в нашій методичній практиці впровадження проблемно-пошукових методів належить використанню таблиць, схем, літературних формул, в змісті яких є проблемна ситуація. Цей матеріал є схемним; він складається із графічних зображень, вербального наповнення. Розглянемо приклади застосування опорно-знакових сигналів на уроках світової літератури.

Підсумовуючи вивчення балади «Рукавичка» у 8 класі, працюємо в групах, і кожна з них пропонує своє рішення для ВС «Історія кохання у 14 рядках». Учителю дає підказку учням тільки про те, що кожному з головних героїв автор присвячує з 64 рядків тільки 7. Під керівництвом учителя учні створюють ВОС (візуальний опорний сигнал). У ньому символічно й лаконічно відображено квінтесенцію події, що відбулась у 16 ст. Сучасний 13-річний читач критично осмислив учинок лицаря Делоржа і позбавив його романтичного ореолу у зв'язку з мстивістю героя. Досвід такої роботи у 5-8 класах розширює простір дитячої уваги, удосконалює вміння знаходити суть прочитаного, учить бачити не тільки текст, а й підтекст. У 9-11 класах учні з власної ініціативи складають ВОС прочитаних творів. Під враженням від роману Ф.М. Достоевського «Злочин і кара» учениця 10 класу (яка починала вивчати тему злочину й кари з міфу про Дедала) створює універсальний, на наш погляд, візуальний сигнал «головний герой роману Ф.М. Достоевського Родіон Раскольников». У 9-11 класах старшокласники складають знаковий матеріал самостійно, участь вчителя у процесі творчості учнів є мінімальною. Зразки, створені учнями, поповнюють творчу лабораторію вчителя, які зручно класифікувати за темами, щоб використовувати в подальшій роботі. Наш досвід показав, що проблемно-пошукові методи навчання припускають випереджальне навчання. Після демонстрації у 7 класі каліграмів одинадятикласників, учні зацікавились цим видом візуального мистецтва. І це природно, адже перша половина каліграма належить не Гійому Аполлінеру, а поету 16 століття Семеону Потоцькому. Отже, розвиток творчих здібностей засобами знаково-схематичного матеріалу є поетапним.

Лаконізм, чіткість, зручність такого матеріалу допомагають активізувати візуальну пам'ять учня, спрощують складну інформацію, матеріалізують усну. Ми вважаємо, що не примушуємо учня запам'ятовувати таблиці, схеми, формули. Але коли одинадятикласник не екзаміні використовує літературну формулу «духовність героїв Бальзака», ми вважаємо це показником ефективності нашої методики навчання.

Ми намагаємось, щоб таблиці, схеми були доступними учневі, максимально мінімізувати їх зміст, адже мета їх використання – інтенсифікація навчання, економія часу.

Так, «композиційний трикутник «Зав'язка. Кульмінація. Розв'язка» (ЗРК) допомагає утримувати увагу читача навіть під час вивчення найскладнішого твору (рис. 2).

1 етап 5-6 клас репродуктивний (з елементами творчості учня)	2 етап 7-8 клас репродуктивно- конструктивний (пошуковий) (колективна творчість).	3 етап 9-11 клас пошуковий авторський	3 етап дидактичні цілі створення проблемних ситуацій на уроках світової літератури
--	---	--	---

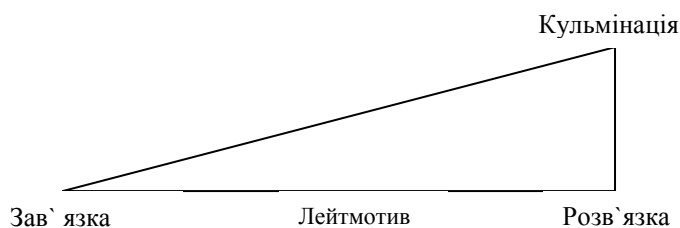

Рис. 3. Композиційний трикутник

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що досвід нашої роботи зі створення проблемної ситуації засобами опорно-знакового і схемного матеріалу свідчить про ефективність такої методики. Забезпечуючи поетапне ускладнення у використанні та створенні знакового матеріалу, складаючи максимально простий схемний матеріал, ми формуємо пізнавальний інтерес учнів, інтенсифікуємо розумову працю, розвиваємо творчі здібності. Характерними показниками ефективності дослідницької діяльності на уроках світової літератури є підвищення рівня пізнавальної активності (запитання школярів до вчителя, активне оперування набутими знаннями і вміннями, прагнення поділитися з оточуючими новою інформацією) і формування творчого мислення у більшості учнів (вміння бачити проблему в звичних умовах, вміння відмовитися від неправильної гіпотези, вміння знайти нові зв'язки і відносини між об'єктами, вміння утворювати нові способи дії або творчо використовувати дії, що вже застосовувались).

Систематичне використання проблемних ситуацій у навчанні світової літератури учнів загальноосвітньої середньої школи вимагає подальшого дослідження і наукового обґрунтування змісту навчального матеріалу для різних вікових груп, орієнтованого на проблемне навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лихачев Б. Г. Педагогика / Б. Г. Лихачев. – М.: Нар. образование. – 1993. – 542 с.
2. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории / М.И. Махмутов. - М.: Педагогика, 1975. – 368 с.
3. Момот Л.Л. Проблемно-пошукові методи навчання в школі / Л.Л. Момот – К.: Рад. школа, 1984. – 63 с.
4. Оконь В. Основы проблемного обучения / В. Оконь ; [пер. с польск. Н. Г. Горина]. – М.: Просвещение, 1968. – 208 с.
5. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні: [кн. для вчителя] / А. В. Фурман – К.: Рад. шк., 1991. – 191 с.